

Grzegorz BAZIUR

MIĘDZY FEDERALIZMEM A WSPÓLNOTĄ PAŃSTWOWĄ: NARODY AUSTRO-WĘGIER WOBEC ROZPADU DUALISTYCZNEJ MONARCHII HABSBURSKIEJ W LATACH 1918-1919

Abstrakt

Artykuł pt. „Między federalizmem a wspólnotą państwową: narody Austro-Węgier wobec rozpadu dualistycznej monarchii habsburskiej w latach 1918-1919” dotyczy rozpadu Austro-Węgier w 1918 r. W tekście omówiono sytuację monarchii habsburskiej po śmierci cesarza Franciszka Józefa I w 1916 r. i polityczne koncepcje jego następcy, Karola I (Karola IV – jako króla Węgier). Autor opisał koncepcje wschodniej Szwajcarii autorstwa ministra do spraw narodowości, Oskára Jászi`ego i jego próby ratowania państwa jesienią 1918 r. poprzez podjęcie rokowań w sprawie Siedmiogrodu z Rumunami w Aradzie oraz rozmów ze Słowakami w sprawie pozostania Słowacji w granicach Węgier. Wspomniano też o manifeście Karola I, którego celem było zachowanie państwa możliwie na zasadzie federacji krajów w granicach z 1914 r. – z wyjątkiem Polski. W dalszej części tekstu Autor opisał okoliczności powstania Czechosłowacji w październiku 1918 r. i bardzo złożoną sytuację na Słowacji, istniejącą w trakcie zajmowania jej obszaru przez wojska Republiki Czechosłowackiej. Tekst artykułu kończy krótkie podsumowanie z nawiązaniem do dramatu CSR w latach 1938-1939, jako konsekwencji błędnej polityki narodowościowej kolejnych rządów Czechosłowacji, wynikającej z przyjętej w 1920 r. koncepcji czechosłowakizmu, która była formą państwowej asymilacji licznych mniejszości narodowych, zamieszkujących CSR.

Słowa kluczowe: Austro-Węgry, Czechosłowacja, Węgry, Słowacja, Siedmiogród, wschodnia Szwajcaria, federalizm, helwetyzacja.

Niniejszy tekst, zatytułowany *Między federalizmem a niepodległością: narody Austro-Węgier wobec rozpadu dualistycznej monarchii habsburskiej w latach 1918-1919* traktuje na temat sytuacji społeczno-politycznej w państwie Habsburgów, istniejącej jesienią 1918 r. Od sierpnia 1914 r. Austro-Węgry uczestniczyły w wojnie po stronie Niemiec, a jesienią 1918 r. poniosły klęskę militarno-geopolityczną w Wielkiej Wojnie i nastąpił ich rozpad.

Na temat skutków geopolitycznych, wojskowych i społeczno-gospodarczych pierwszej wojny światowej, w tym rozpadu Austro-Węgier ukazała się ogromna

ilość opracowań. Warto przytoczyć przynajmniej niektóre z nich, traktujące o rozpadzie Austro-Węgier w 1918 roku. Spośród polskich autorów na temat historii i rozpadu Austro-Węgier pisali m.in.: Henryk Batowski, Janusz Pajewski, Waław Felczak, zaś o okolicznościach powstania Czechosłowacji Roman Heck i Marian Orzechowski oraz Jan Kalvoda, a Józef Ciągwa opisał aspekty prawne relacji czesko-słowackich i ustroju państwa¹. Z nowszych prac należy wymienić takich autorów, jak Tadeusz Kopyś, Grzegorz Chmielewski i Lech Kościelak². Należy też odnotować liczne prace dotyczące Słowacji, relacji słowacko-węgierskich i słowacko-czeskich i ich znaczenia dla powstania w 1918 r. Czechosłowacji autorstwa Júliusa Mésároša, Vavro Šrobara i Dušana Kováča³. Są to niektóre z cytowanych pozycji – pozostałe umieszczono w odsyłaczach.

Kiedy 21 listopada 1916 r., po prawie 70 latach panowania zmarł cesarz Austrii i król Węgier Franciszek Józef I Habsburg⁴, a jego następną został cesarz Karol I (jako król Węgier Karol IV⁵ wiele czynników wskazywało, że Austro-Węgry zbliżały się do końca swojego istnienia. Państwo Habsburgów, którego wojska od sierpnia 1914 r. walczyły w pierwszej wojnie światowej po stronie Niemiec powoli zaczynało „pękać w szwach”. W latach 1917-1918 koszty wojny coraz bardziej odczuwały narodowości zamieszkujące CK monarchię, rodziny poległych żołnierzy i gospodarka kraju⁶. Nie pomogły też mocno spóźnione próby rozwiązania kwestii wewnętrznych monarchii przez jej federalizację, które były wysuwane od początku

¹ H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Warszawa-Wrocław 1965; J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 2005; W. Felczak, *Historia Węgier*, Warszawa-Wrocław 1983; R. Heck, M. Orzechowski, *Historia Czechosłowacji*, Kraków-Wrocław 1969; J. Kalvoda, *Geneza Československa*, Praha 1998; zob. też: J. Ciągwa, *Prawna pozycja narodu słowackiego w ostatnim pięćdziesięcioleciu*, Prace Prawnicze, nr 1, Katowice 1969.

² T. Kopyś, *Kwestia narodowościowa na ziemiach Korony Świętego Stefana w latach 1867-1918*, Kraków 2001; por. eadem, *Rokowania węgiersko-rumuńskie w Aradzie*, w: *Wielokulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce. Język-literatura-kultura*, red. E. Fórián, Debreczyn 2004; G. Chmielewski, *Geneza państwa i naczelnych instytucji państwowych Republiki Słowackiej*, Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne, Uniwersytet Warszawski - www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34841/002.pdf [dostęp: 19 kwietnia 2013]; L. Kościelak, *Historia Słowacji*, Wrocław 2010.

³ J. Mésároš, *Deformations in the interpretations of Censuses In Recent Magyar-Slovak Controversies*, w: *Slovaks & Magyars. Slovak-Magyar Relations I Central Europe*, Londyn 1995; *Nacjonalismus je slepý*, w: V. Šrobar, *Boj o nový život: výber programových, poučných i polemických článkov*, Praha 1920; D. Kováč, *Kronika Slovenska t. 1*, Bratislava 1998.

⁴ Franciszek Józef I (1830-1916) – był synem arcyksięcia Franciszka Karola i księżniczki Zofii z Wittelsbachów, a w latach 1848-1916 cesarz austriacki i król węgierski – zob. S. Grodziski, *Franciszek Józef I*, Wrocław-Warszawa 1990.

⁵ Karol I Habsburg (1887-1922) – ostatni cesarz Austrii i król Węgier jako Karol IV. – zob. G. Kucharczyk, *Ostatni cesarz: bł. Karol I Habsburg*, Poznań 2004.

⁶ Zob. publikacje H. Batowskiego, J. Pajewskiego, W. Felczaka i innych autorów opisujących historię pierwszej wojny światowej lat 1914-1918.

1918 r. przez wielu polityków. Pierwszą z nich wysunął wiosną 1918 r. ówczesny minister do spraw narodowości w latach 1917-1918, Oszkár Jászi, który był autorem memoriału z wiosny 1918 r., zatytułowanego „*Przyszłość Monarchii i Zjednoczone Państwa Dunajskie*”. Jászi proponował w nim rozbitcie Austro-Węgier na pięć państw: Węgry – bez Chorwacji i Słowenii, Austrię, kraje Korony Św. Wacława (Czechy i Morawy), Polskę oraz Istrię pod administracją Chorwatów. W przypadku Polski myślał o obszarach b. zaboru rosyjskiego. Projekt był oparty na koncepcji konfederacji Ludwika Kossutha z 1849 r., który zakładał, że małe narody naddunajskie i szerzej – środkowoeuropejskie, jak np. Węgrzy czy Polacy nie potrafią obronić swojej samodzielności. W wypadku Polski, O. Jászi uważał, że jeżeli Niemcy będą zaprzestaną germanizacji Polaków i wprowadzą system demokratyczny, to Polacy zrezygnują z terenów zaboru pruskiego, dlatego też wstąpienie Polski do proponowanej jesienią 1918 r. przez niego Federacji Naddunajskiej uważał za racjonalne rozwiązanie, które przyczyniłoby się do rozwoju społeczeństwa polskiego⁷.

Jako minister do spraw narodowości, Oskár Jászi proponował również stworzenie na obszarze Królestwa Węgier państwa kantonalnego według wzorów szwajcarskich, określając tę koncepcję jako *wschodnią Szwajcarię*. Na temat przybliżonych, terytorialnych kształtów całej koncepcji wspomina jedynie prasa z końca 1918 r. Jednak ze względu na *politykę faktów dokonanych*, którą przy poparciu Ententy, zwłaszcza Francji realizowały rządy w Bukareszcie i Pradze cała koncepcja pozostała w fazie projektu, który ostatecznie 2 grudnia 1918 r. trafił ad acta archiwum w Budapeszcie⁸. Według projektu cały obszar Węgier w granicach z 1914 r. miał być podzielony na 14 kantonów językowych i były to następujące tereny:

- węgierski (Pozsony i terytoria położone na zachód od Budapesztu wraz z Esztergom i Komárom) ze stolicą w Pozsony (Bratysława);
- słowacki w zachodniej części Słowacji z komitatami Árva, Liptó, Zólyom);

⁷ Zob. O. Jászi, *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok (Przyszłość Węgier i Zjednoczone Państwa Dunajskie)*, Budapest 1918, T. 6 – cyt. za: K. Szokolay, *Wewnętrzne konflikty odnowy społecznej i narodowej myśli politycznej na Węgrzech w latach 1917-1919*, w: *Węgrzy, Polacy a ich sąsiedzi*, red. I. D. Molnár, Warszawa 1990, s. 101-102. Na temat działalności i poglądów politycznych O. Jászi'ego pisze też Tadeusz Kopyś który w dogłębny sposób analizuje jego poglądy – zob. T. Kopyś, *Oszkár Jászi. Z dziejów idei federalizmu w Europie Środkowej w latach 1900-1920*, Kraków 2006, s. 71-76.

⁸ Z. K. Lengyel, *Kaleti Svájc és Erdély 1918-1919-ben. A nagyromán állameszme maglar alternatíváink történetéhez*, „Regio” 1992/1, s. 77-79 – cyt. za: T. Kopyś, op. cit., s. 93.

- węgierski, położony na pograniczu węgiersko-słowackim z Szepes, Abaúj, Gómr, Zemplén, Sáros) ze stolicą w Kassa (Koszyce);
- rusiński (ukraiński) z miastami: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros;
- rumuńsko-saski w okolicach Szilágy, Szolnok, Doboka, Beszterce-Naszód, ewentualnie północno-wschodnia część Kolozs) ze stolicą w Dés;
- węgierski (Maros-Torda, Csik, Háromszék, Brassó, Udvarhely) ze stolicą w Marosvásárhely lub Kolozsvár;
- saski (Kis- i Nagyküküül, Fogaras, Szeben, Alsó-Fejér) ze stolicą w Nagyszeben;
- rumuński (Hunyad, Krassó-Szörény, część wschodnia komitatu Arad i południowa Bihar ze stolicą w mieście Déva);
- mieszany serbsko-niemiecki (Temes, Torontál, Bács-Bodrog) ze stolicą w Temesvár (Timișoara);
- węgierski (Csongrád, Békés, zachodnia część komitatu Arad i Bihar, oraz północno-wschodnia Bács-Bodrog) ze stolicą w Szeged;
- węgierski (Hajdu, Szolnok, Szabolcs, Szatmár, większa część komitatu Bihar) ze stolicą w Debrecen;
- węgierski (komitaty Pest, Fejér, Nógrád, Heves) ze stolicą w Budapeszcie;
- mieszany węgiersko-niemiecki (komitaty: Vas, Veszprém, Győr, Moson, Sopron) ze stolicą w Győr;
- węgierski (komitaty: Baranya, Somogy, Zala, Toina) ze stolicą w Pécs⁹.

Polityczny sens idei O. Jászi uzasadniał następująco: „*Węgierski rząd nie chce nowych „środkoeuropejskich Bałkanów”, z wojnami celnymi i wyścigiem zbrojeń, lecz proponuje potężną i pokojową „wschodnią Szwajcarię”, do której weszłyby Czechy, Polska, Rumunia i Jugosławia*”¹⁰. Poza tym na intensywność prac nad urzeczywistnieniem tej idei wpłynęły też rokowania rumuńsko-węgierskie prowadzone w Aradzie w dniach 13-14 listopada 1918 r. a dotyczące powojennej przynależności terytorialno-państwowej Siedmiogrodu. W stosunku do jego obszaru roszczenia wysuwała Rumunia, pomimo, że w chwili zakończenia wojny, zarówno centralne, jak i lokalne władze węgierskie starały się wykazać dobrą wolę wobec ludności rumuńskiej w Siedmiogrodzie.

1-2 listopada 1918 r. rząd Królestwa Węgierskiego polecił posłom rumuńskim w Sejmie węgierskim, aby zajęli się sprawami utrzymania porządku w Siedmiogrodzie. W odpowiedzi Rumuni siedmiogrodzcy zaczęli organizować Rady

⁹ Ibidem, s. 93-94.

¹⁰ Ibidem, s. 92.

Narodowe i ponownie otwierać zlikwidowane przez władze węgierskie w okresie madziaryzacji szkoły rumuńskie, a miejscowe władze podjęły starania na rzecz wzajemnego pojednania obu grup narodowych¹¹.

Tymczasem władze pokonanej w maju 1918 r. Rumunii postanowiły „politycznie pomścić” tę klęskę i zawarły wówczas separatystyczny pokój bukaresztański, dlatego też – zachęczone poparciem USA – wynegocjowały w Belgradzie linię graniczną na rzece Maruszy (Maros), co doprowadziło do zajęcia bez oporu ze strony wojsk węgierskich obszaru Siedmiogrodu. Jeszcze przed rozpoczęciem rokowań z Węgrami rząd rumuński rozpoczął tajne kroki w celu oderwania Siedmiogrodu od Węgier. 10 listopada 1918 r. Mihali i Vaida-Voevod wysłali delegację do Jasów z prośbą o zajęcie całej prowincji. Delegaci wyrażali opinię całej Centralnej Rumuńskiej Rady Narodowej i obawę przed groźbą bolszewizmu ze strony rewolucyjnych Węgier¹². Sytuacja była na tyle poważna, że po 9 listopada 1918 r. politycy rumuńscy z Siedmiogrodu, przy poparciu rządu rumuńskiego, zażądali ultimatywnie od władz zgody na objęcie władzy w 22 komitatach Siedmiogrodu w obawie przed groźbą anarchizacji życia społecznego, co wiązało się z trwającą na Węgrzech rewolucją astrów, z terminem 72 godzin, tj. 12 listopada 1918 r.¹³.

W warunkach nacisku politycznego i dyplomatycznego Rumunii, 13 i 14 listopada toczyły się w Aradzie rokowania węgiersko-rumuńskie, dotyczące przynależności prawnopaństwowej obszaru Siedmiogrodu. Ze strony rządu węgierskiego prowadził je minister do spraw narodowości, Oszkár Jászi, który uznał ultimatum, wysunięte w warunkach powojennej anarchii i rozkładu państwa za polityczny absurd. Przyznał wprawdzie, że dotychczasowy podział administracyjny prowincji był krzywdzący dla narodu rumuńskiego, ale jednocześnie zaproponował podział Siedmiogrodu na małe okręgi narodowościowe, których władze – na wzór kantonów szwajcarskich – zarządzałyby określonymi ustawowo sprawami: było to 11-punktowe *provisorium*, które miało obowiązywać do zwołania konferencji pokojowej¹⁴.

¹¹ Zob. Idem, *Rokowania węgiersko-rumuńskie w Aradzie*, w: *Wielokulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce. Język-literatura-kultura*, red. E. Fórián, Debreczyn 2004, s. 345-346.

¹² Ibidem.

¹³ Były to następujące komitaty: Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szatmár, Máramaros, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Szigály, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Kisküküllő, Hunyad, Szeben, Brassó, Fogaras, Háromszék, Udvarhely i Csík – zob. T. Kopyś, *Rokowania węgiersko-rumuńskie...*, op. cit., s. 347.

¹⁴ Ibidem, s. 354; por. J. Demel, *Historia Rumunii*, Warszawa-Wrocław 1986, s. 357.

W trakcie rokowań w Aradzie delegacja węgierska proponowała również powołanie obszarów autonomicznych jedynie w oparciu o dane etniczne w poszczególnych gminach. Linia, oddzielająca Siedmiogród od Węgier, począwszy od Banatu wydzielala Orsovę i oddawała pod zarząd węgierski. Potem przecinała komitaty Temes i Arad w okolicach Radna i Nagyhalmágy¹⁵. W okolicach miasta Gyulá skręcała do Tenke i powiatu Cséffa. Potem granica pomiędzy terytoriami autonomicznymi przebiegała od Nagyvárád do Élesd w samym komitacie Szatmár, zajmując dla Węgrów powiat Erdőd. Na północy Máramarossziget przypadałoby Węgom. Tereny Szeklerów i Węgrów miały przejść pod władzę autonomii węgierskiej (Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- i Kúsküküllő, część komitatu Maros-Torda, środkowa część komitatu Kolozs z miastem Kolozsvár). Wykrojenie z obszaru Siedmiogrodu węgierskich terytoriów Szélyföld, Kolozsvár, Bánffyahunyad, Vajdahynyad, Resicá, Nagysármas, Déva i trzech terytoriów rumuńskich wydawało się ograniczeniem kompetencji Rumuńskiej Rady Narodowej. Wówczas Jászi wyszedł z nową propozycją, aby tereny z większością rumuńską przekazać pod zarząd Radzie Rumuńskiej, która byłaby w parlamencie węgierskim. Pozostałych dwóch narodowości miał bronić artykuł 44 ustawy narodowościowej z 1868 r. Jászi zgodził się też z propozycją federalizacji prowincji, którą jeszcze przed wojną wysunął Karl Renner. Wątpliwości dotyczyły tego, czy wyodrębnione okręgi będą dość silne do samodzielnego bytu. Podziału miał dokonać międzynarodowy komitet, gwarantujący sprawiedliwy podział prowincji. Jászi jednak sam wysunął projekt podziału terytorium według kryterium etnicznego: 82,9 proc. dla Węgier i 17,1 proc. dla Rumunii. 13 listopada 1918 r., kiedy ważyły się losy Siedmiogrodu, Jászi wspominał również, że nie ma już innej drogi przed Węgrami. Można tylko „wejść na drogę, która przekształci kraj w wolną, niezależną i dumną „Szwajcarię Wschodu”¹⁶.

Zarówno niejasne zasady ustroju kantonalnego, jak i ideę prowizorium delegacja rumuńska odrzuciła, uznając je za tworzenie odpowiedniej sytuacji politycznej metodą faktów dokonanych. W tym czasie zresztą od strony Karpat na obszar Siedmiogrodu zaczęły wkraczać wojska rumuńskie i francuskie, co miało też duże znaczenie psychologiczne. Pozbawieni władz administracyjnych i regularnych oddziałów węgierskich Węgrzy siedmiogrodzcy byli zdezorientowani całą sytuacją, dlatego nie byli w stanie stawić oporu oddziałom rumuńskim¹⁷. Delegacja

¹⁵ T. Kopyś, *Oszkár Jászi...*, op. cit., s. 94.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

Rumunów siedmiogrodzkich, która miała poparcie dyplomatyczne rządu Rumunii również wysunęła swoje propozycje odwołując się do 10 i 11 punktu deklaracji prezydenta USA, W. Wilsona i dążąc do przejęcia całości Siedmiogrodu pod kontrolę narodowości stanowiącej większość ludności jego obszaru. Argumentem był otwarty konflikt narodowościowy w Siedmiogrodzie, w wyniku którego ginęli ludzie po obu stronach. Po zajściach w Nagyilonda Jászi zaatakował w przemówieniu węgierską szlachtę i oskarżył ją o nacjonalizm, który doprowadził do zerwania 14 listopada rokowań w Aradzie¹⁸.

Należy zaznaczyć, że od samego początku rokowań delegacja rumuńska zajęła bardzo niechętnie stanowisko wobec Węgrów odrzucając kolejne propozycje strony węgierskiej. Po przyjeździe z Wiednia do Aradu przewodniczącego Rumuńskiej Rady Narodowej w Siedmiogrodzie, Iuliu Maniu sytuacja jeszcze bardziej się zaostrzyła, gdy poinformował on zebranych o proklamowaniu tam republiki Austrii. Podczas rozmów z delegacją węgierską Maniu zaproponował ustanowienie niepodległego Siedmiogrodu oraz demokratyczny ustrój polityczny, w tym prawa narodowe dla Węgrów, Szeklerów, Rumunów i Sasów, którzy zamieszkiwali jego obszar. W przeciwieństwie zatem do delegacji węgierskiej Rumuni chcieli niepodległości Siedmiogrodu, podczas gdy Węgrzy optowali za oczekiwaniem na wyniki konferencji pokojowej. Ostatnią propozycją węgierską było powołanie międzynarodowej komisji w Siedmiogrodzie, jednak Iuliu Maniu odrzucił i tę propozycję, stwierdzając: „*My chcemy Wielkiej Rumunii!*” (*Romāna mare*)¹⁹. Tym samym podczas rokowań Rumuni podzielili obie strony na *zwycięzców* i *pokonanych*, co było nie do przyjęcia przez Węgrów.

Nie można też wykluczyć, że Maniu znał treść uzgodnień rozmów między rządem rumuńskim, a delegacją państw Ententy z 17 sierpnia 1917 r. Zgodnie z ich ustaleniami, w zamian za udział Rumunii w wojnie po stronie Ententy miała ona uzyskać znaczny przyrost terytorialny kosztem pokonanych Austro-Węgiei. Strona węgierska godziła się nawet na trójjęzyczną administrację w Siedmiogrodzie, byleby utrzymać go w granicach państwa, jednak i te argumenty Węgrów zostały odrzucone. Po zerwaniu rokowań przez delegację rumuńską Oszkár Jászi wygłosił mowę końcową, w której nawiązał do istniejącej jesienią 1918 r. sytuacji międzynarodowej, twierdząc, że przyszły pokój nie będzie zależał od zwycięskich generałów Ententy, których intencje – według Jászi`ego – w niczym nie różniły się od Hindenburga i Ludendorfa. Ponadto zagroził politykom czeskim i rumuńskim,

¹⁸ Idem, *Rokowania węgiersko-rumuńskie...*, op. cit., s. 350.

¹⁹ Ibidem, s. 353.

że o przyszłości Europy mogą zdecydować rewolucje i rządy Rad Robotniczych i Żołnierskich, co dla Rumunów było sygnałem, że należy zawczasu przygotować się do obrony kraju i narodu przed zagrożeniem komunistycznym od strony Węgier²⁰. Wzajemna wrogość, buta zwycięzców i brak pokory pokonanych doprowadziły do zerwania negocjacji w Aradzie – obie delegacje opuściły Siedmiogród bez satysfakcjonujących je rezultatów rokowań. Poza tym Oszkár Jászi zakładał, że na gruzach upadłych w latach 1917-1918 monarchii powstaną państwa demokratyczne, w których będą przestrzegane podstawowe prawa człowieka, w tym mieszkających mniejszości narodowych. Według Jászi`ego utworzenie w Europie Środkowej Federacji Naddunajskiej w oparciu o ustrój demokratyczny miało być kwestią czasu²¹.

W rzeczywistości losy koncepcji *helwetyzacji* Siedmiogrodu rozstrzygnęły się o wiele wcześniej. Rząd Michly`ego Karolyiego podjął rokowania ze stroną rumuńską dopiero po nadejściu wiadomości od posła węgierskiego w Szwajcarii o propagandzie antymadziarskiej na Zachodzie. Jászi naciskał na rząd i zwracał uwagę na konieczność podjęcia negocjacji, w czym popierali go István Bethlen i János Hock. Teraz postępowanie rządu Karoly`ego uległo przyspieszeniu z powodu napływających z Siedmiogrodu i Słowacji wiadomości. Marsz wojsk czechosłowackich i rumuńskich wywarło wielkie przygnębienie zarówno w rządzie, jak i społeczeństwie węgierskim²².

Ostatecznie los Siedmiogrodu został przypieczętowany 1 grudnia 1918 r., kiedy to w miejscowości Guliaféhérvár Rumuńska Rada Narodowa zwołała Zgromadzenie Ludowe na które nie zaprosiła przedstawicieli ludności saskiej i węgierskiej. Wspomniane zgromadzenie odbyło się 2 grudnia, a w jego wyniku została utworzona rada licząca 212 członków, której celem było jednostronne włączenie Siedmiogrodu do Rumunii. Po utworzeniu rady odbyło się głosowanie nad uchwałą w sprawie secesji prowincji z Węgier i przyłączenia jej do Królestwa Rumunii, które określono jako „*zjednoczenie ze starym królestwem*”²³. Jednocześnie spośród RRN została powołana 15-osobowa rada na czele z Iuliu Maniu, która od 11 grudnia rozpoczęła działalność w Nagyszeben. Rząd węgierski mianował tylko swojego komisarza w osobie Istvána Apáthy`ego, de facto bez pełnomocnictw. W tym samym czasie w Budapeszcie ukonstytuowała się Rada

²⁰ Ibidem, s. 352-353.

²¹ Ibidem, s. 354.

²² Idem, *Oszkár Jászi...*, op. cit., s. 95.

²³ J. Demel, op. cit., s. 357.

Wykonawcza Węgiersko-Szeklerskiego Komitetu, w którego głównym działaczami byli László Féynes i Zoltán Rónai²⁴. Deklarację Rumunów siedmiogrodzkich z Guliaféhérvár lokalna społeczność węgierska przyjęła jako zabór prowincji przez Rumunię w celu zemsty za madziaryzację ze strony Węgier przed 1918 rokiem, dlatego też administracja węgierska godziła się na agitację socjalistów, licząc na wywołanie antyrumuńskich, co odbije się na korzystnym dla Węgier wyniku plebiscytu, gdyż ludność węgierska opowie się za ponownym włączeniem go w granice powojennych Węgier. Ludność węgierska, żyjąca w Siedmiogrodzie obawiała się, że władze rumuńskie nie będą przestrzegać jej praw narodowych do języka, religii, kultury i oświaty, a polityka władz rumuńskich będzie zmierzać do przymusowej asymilacji Węgrów²⁵.

Przeciwko polityce *faktów dokonanych* wystąpili siedmiogrodzcy Węgrzy (Szeklerzy), a Budapesztańskie Towarzystwo Szeklerów poparło rozwiązanie kwestii narodowościowej w Siedmiogrodzie według podziału kantonalnego. Również ludność saska udzieliła poparcia tej idei. Po zaoczeniu rokowań w Aradzie politycy węgierscy i rumuńscy nie spotkali się więcej. Jednak na Węgry zaczęły nadchodzić niepokojące informacje z państw Europy Zachodniej, z których wynikało, że na skutek antywęgierskiej propagandy dyplomacji rumuńskiej sprawa węgierska nie miała politycznego poparcia wśród decydentów Ententy. Szybko okazało się, że ambicje terytorialno-polityczne Iuliu Maniu były o wiele większe, niż Siedmiogród, ponieważ zamierzał on przyłączyć do obszaru *Wielkiej Rumunii* także Bukowinę. Oficerowie armii rumuńskiej, którzy po listopadzie 1918 r. zostali wzięci do węgierskiej niewoli podczas marszu wojsk rumuńskich w Siedmiogrodzie zajęli się antywęgierską agitacją wśród ludności rumuńskiej, m.in. poprzez wydawanie tam prasy rumuńskiej i organizowaniem rumuńskich Rad Narodowych²⁶. Jej finalnym efektem było włączenie w granice Rumunii Siedmiogrodu, od strony Rosji Bukowiny, ponadto Banatu, zaś kosztem Bułgarii Dobrudży.

Inaczej potoczyły się rokowania węgiersko-słowackie w sprawie wprowadzenia na Słowacji systemu kantonalnego. Po przykrych doświadczeniach z rokowań z nieustępliwą Rumuńską Radą Narodową przygotował bardzo korzystny plan

²⁴ Zoltán Rónai był adwokatem, politykiem Węgierskiej Partii Socjaldemokratycznej i wykładowcą nauk politycznych na Uniwersytecie w Budapeszcie, w okresie Węgierskiej Republiki Rad był komisarzem sprawiedliwości w Rewolucyjnej Radzie Rządzącej – zob. idem, *Rokowania węgiersko-rumuńskie...*, op. cit., s. 355.

²⁵ Ibidem, s. 355-356.

²⁶ Ibidem, s. 356.

administracji terenami słowackimi. Rozmowy toczyły się na temat przyszłości 15 komitatów. Według planu Jásziego Słowacy mieli od nich przejąć pod swoją kontrolę tereny, na których stanowili ponad 50 proc. mieszkańców. Na terytorium wspomnianych 15 komitatów według danych etnicznych żyło 1,995 tys. mieszkańców. Pod względem narodowościowym obszary te zamieszkiwało 237 tys. Węgrów, 1,525 tys. Słowaków, 133 tys. Niemców i 45 tys. Rusinów. Słowacy stanowili zatem większość, bo 76 proc. całej ludności tego obszaru, zaś Węgrów było tam około 12 proc. Prowizorium narodowościowe nie było ostateczną umową pomiędzy stronami, ale tylko czasowym porozumieniem, którego zadaniem było zadecydowanie gdzie i komu przyznać prawo do autonomii, o czym ostatecznie rozstrzygnąć miała konferencja pokojowa²⁷.

Ze względu na wyjątkowo skomplikowaną sytuację narodowościową w niektórych obszarach Słowacji, prowizorium brało pod uwagę mniejsze jednostki podziału terytorialnego – powiaty, nie zaś komitaty (województwa - G.B.). W ten sposób łatwiej było wyodrębnić większość narodową na danym obszarze. Według danych etnicznych, jedynie 5 komitatów zamieszkiwali prawie wyłącznie Słowacy. W komitacie Ung, który miał przejść pod administrację słowacką, a cztery inne, gdzie żył znaczny odsetek Rusinów, miały zostać przekształcone w Autonomię Rusińską. W 15 komitatach, o których była mowa w projekcie, znajdowały się również tereny o większości węgierskiej; komitat Abaúj w całości miał przejść pod administrację węgierską. Łącznie Słowacy przejmowałyby kontrolę nad 67 powiatami. Według projektu duże miasta były zdominowane przez ludność węgierską, dlatego też takie miasta, jak: Pozsony, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Doobsina, Gölnicbánya, Kassa i Ungyár miały wejść w skład węgierskiej autonomii. Słowacka autonomia z kolei przejąć miała mniejsze miasta, głównie w północnej części kraju: Bártfa, Kisszeben, Eperjes, Késmárk, Szepesbéla, Igló, Rózsahegy, Pöstyén, Szilács i Tatra²⁸.

W trwających pertraktacjach słowacko-węgierskich kluczową postacią był Milan Hodža, który zastąpił w tej funkcji Emila Stodolę, który wraz z Władimirem Makovickým i Matušem Dulą z ramienia Słowackiej Rady Narodowej kontaktowali się z politykami opozycji węgierskiej jeszcze przed powstaniem rządu Karolyi'ego. Wówczas jeszcze Słowacy ograniczali swoje postulaty do otrzymania autonomii w ramach tzw. Okolia. Warto wspomnieć, że roszczenia takie wysuwali Słowacy już w czasie powstania narodowego na Węgrzech w latach 1848-1849. Podejmując

²⁷ Idem, *Oszkár Jási...*, op. cit., s. 96.

²⁸ Zob. „A Nap”, 1 XII 1918 – cyt. za: ibidem.

rokowania z Jászim, Milan Hodža przedstawił mu swój projekt, który wcześniej wysłał do Pragi. Hodža zaproponował powołanie 17 obwodów, wchodzących w skład wspomnianego Okolia. Obwód Pozsony, poza samym miastem również miał znajdować się pod kontrolą Słowaków. Koszyce (Kassa) wraz z czterema innymi komitatami miało wchodzić w skład terytorium węgierskiego. Rozpatrywana też była kwestia formy, w jakiej reprezentacja narodu słowackiego, wybrana w demokratycznych wyborach, mogłaby uczestniczyć w organach państwowych, zarówno lokalnych, jak i centralnych organach państwa. W trakcie rozmów Hodža i Jászi ustalili, że Słowacy powinni mieć możliwość wyboru swojego parlamentu, którego reprezentanci byłiby jednocześnie posłami do parlamentu w Budapeszcie. Tak więc również ten czynnik był warunkiem konsolidacji stosunków. Do rozstrzygnięcia kwestii parlamentu nigdy nie doszło, jednak w trakcie dyskusji pojawiły się głosy, że narodowości przyjmą tylko taką formę władzy, jaka istnieje dotychczas. Sam Jászi podkreślał też wiele razy, że plan rozwiązania kwestii narodowościowej ograniczał się do utrzymania porządku na prowincji oraz utrzymania prowizorium do czasu zwołania konferencji pokojowej. Jednak z prowincji nadchodziły wiadomości, że lokalna społeczność węgierska na Słowacji powierzyła swoje bezpieczeństwo Słowackiej Radzie Narodowej²⁹.

W rokowaniach Słowacy stosowali taktykę, obliczoną na zyskanie czasu. Milanowi Hodży nie zależało na uzyskaniu autonomii, lecz o wyodrębnienie ewentualnego obszaru autonomicznego i doprowadzenie do ewakuacji wojsk węgierskich z terenów słowackich do momentu zajęcia tych terenów przez wojska okupacyjne państw Ententy. Poza tym rokowania z Węgrami były odbierane w Pradze jako klin, wbity między Czechów i Słowaków. Dlatego po pierwszych sukcesach rokowań węgiersko-słowackich w sprawie autonomii rząd w Pradze wysłał Milanowi Hodży zdecydowane *désaveu*³⁰.

Po 1920 r. Oszkár Jászi krytykował też politykę narodowościową rządu admirała Miklósa Horthy`ego na Słowacji oraz wcześniejszą komunistyczną propagandę w tej prowincji. Jászi twierdził, że polityka gwałtów na terenach narodowościowych dawała pretekst do międzynarodowej reakcji w celu likwidacji wielonarodowych Węgier. Echa działania reakcji dochodziły również na Słowację, gdzie 4 listopada 1918 r. powstała w Preszowie Rada Wschodnich Słowaków pod przewodnictwem wynarodowionego Słowaka, Viktora Dvorcáka i proboszcza ewangelickiego, Liptaia. Jászi uznał Radę za twór powołany przez polityków związanych z

²⁹ T. Kopyś, *Oszkár Jászi...*, op. cit., s. 96.

³⁰ *Ibidem*, s. 97.

przedwojennymi kręgami konserwatywnymi, ponieważ szerszego poparcia społecznego nie uzyskała. Odrzucił też pomysł wysyłania na prowincję narodowościowa agitatorów, którzy mieliby wywołać tam nastroje korzystne dla rządu w Budapeszcie. Takie rozwiązanie nie zmieniłoby stosunku państwa do narodowości, ponieważ „główny problem widziałem nie w uratowaniu starych Węgier, lecz stworzeniu bardziej moralnego i rozsądnego porządku międzynarodowego”³¹.

W drugiej połowie grudnia 1918 r. zaistniała możliwość poparcia Węgrów siedmiogrodzkich (Szeklerów), którzy chcieli stworzyć własną republikę w Siedmiogrodzie. Plan ten popierali socjaliści (Vilmos Böhm), a dla Jásziego mógł oznaczać powołanie kantonu węgierskiego w Siedmiogrodzie. Jászi sprzeciwił się tej koncepcji stwierdzając, że mogłoby to doprowadzić do prześladowań Węgrów przez władze rumuńskie³². Nie zależało mu więc na zachowaniu terenów siedmiogrodzkich za wszelką cenę, ale na zbudowaniu takiej polityki narodowościowej w nowych państwach, od której byłoby już blisko do szerszej współpracy regionalnej, a potem do federacji³³. Jednak plany federacyjne spełzły na niczym – rozpad Austro-Węgier i zajęcie na przełomie 1918 i 1919 r. przez wojska czechosłowackie, rumuńskie i francuskie znacznych obszarów Zalicawii, jak i rewolucja komunistyczna 1919 r. na Węgrzech oraz przejściowo na Słowacji, wreszcie przypiecztowanie strat terytorialnych Węgier po 1918 r. po traktacie pokojowym w Trianon przez zwycięskie mocarstwa – pogrzebały federacyjne plany Oszkára Jásziego na zawsze. Wraz z tym, legła w gruzach jedna z ówczesnych koncepcji integracji europejskiej w oparciu o południowe kraje Międzymorza.

W sytuacji kompletnego już rozprężenia i rozpadu państwa 16 października również cesarz Karol I wydał *Manifest do moich wiernych austriackich ludów*, w którym zapowiadał przekształcenie monarchii w federację³⁴. Jednak jego propozycje były spóźnione, gdyż narody Austro-Węgier chciały po zakończeniu wojny budować niezależne i suwerenne państwa w stosunku do rządów w Wiedniu lub Budapeszcie. Wobec oporu władz węgierskich cesarz ograniczył postanowienia manifestu do *Przedlitawii*, zatem obszaru Cesarstwa Austriackiego, co ostatecznie zniechęciło np. działaczy jugosłowiańskich do budowy państwa w związku z

³¹ N. Krajčovičova, *Koncepcia autonómie Slovensko v maďarskej v rokach 1918-1920*, w: *Slovensko a Maďarsko v rokach 1918-1920* (Zborník referátov z konferencie v Michalovcach 14-15 VI 1994), Matica slovenská 1995, s. 46-56.

³² Zob. E. Piotrowska-Orlof, *Z dziejów Słowacji na przełomie 1918 i 1919 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Rzeszów”, R. 1976, z. 1/28.

³³ T. Kopyś, *Oszkár Jászi...*, op. cit., s. 97.

³⁴ Manifest cesarza Karola I z 16 X 1918 r. – cyt. za: „Gazeta Lwowska” nr 238/1918.

Austrią³⁵. Był to ważny argument dla zwolenników budowy państwa jugosłowiańskiego bez konieczności pozostawiania w granicach Austro-Węgier, a jej zwolennikami byli działacze emigracji jugosłowiańskiej we Włoszech. W czasie Kongresu w Rzymie, w kwietniu 1918 r. delegaci narodów Austro-Węgier (poza Niemcami i Węgrami) podpisali *Pakt Rzymski*, gdzie zobowiązali się do utworzenia po wyzwoleniu Serbii i Czarnogóry spod okupacji wojskowej Państw Centralnych państwa Słowian Południowych – Jugosławii³⁶.

Jesienią 1918 r. rozkład wewnętrzny dualistycznej monarchii austro-węgierskiej był już rzeczywistością. Ponieważ kształtowała się nowa sytuacja geopolityczna w Europie, to państwa Ententy uznały rząd czechosłowacki na czele z Masarykiem. 18 października 1918 r. Masaryk ogłosił na stopniach Kapitolu w Waszyngtonie deklarację proklamującą niepodległość narodów czeskiego i słowackiego, co uznały mocarstwa sprzymierzone. 28 października 1918 r. w Pradze i innych miastach czeskich odbyły się liczne manifestacje patriotyczne, a w Pradze proklamowano utworzenie Czechosłowacji, zaś Komitet Narodowy, działający od 13 lipca 1918 r. zmienił nazwę na Czechosłowacki Komitet Narodowy³⁷.

24 października 1918 r. w Turczańskim Św. Marcinie zebrali się również politycy Słowackiej Partii Narodowej, którzy pod przywództwem ks. Andreja Hlinki utworzyli Słowacką Radę Narodową. Po przyjeździe 30 października z Budapesztu do Turczańskiego Świętego Marcina Milan Hodža, który znał przyczyny wydarzeń praskich z 28 października 1918 r. i wiedział o uznaniu przez ostatniego ministra spraw zagranicznych Austro-Węgier, hr. Juliusa Andrassyego zasady samostanowienia narodów. Powyższa informacja, przekazana przez Hodżę Słowackiej Radzie Narodowej wpłynęła w znaczący sposób na treść powziętej przez nią tego dnia uchwały w sprawie utworzenia państwa związkowego z Czechami i jak najszybszego zawarcia pokoju³⁸. Kilkanaście dni wcześniej również słowacki poseł do węgierskiego sejmku, Ferdynand Juriga wygłosił przemówienie, w którym opowiedział się za wystąpieniem Słowacji z dotychczasowej wspólnoty politycznej³⁹.

Jednak czeskie elity polityczne od początku zamierzały wpływać na Słowaków, dla których – ze względu na niższy standard życiowy w stosunku do ludności

³⁵ H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Warszawa-Wrocław 1986, s. 284.

³⁶ W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Warszawa-Wrocław 1985, s. 426-428.

³⁷ T. Krystlik, *Kulisy powstania Czechosłowacji*, cz. 1 – zvedavec.org [dostęp: 12 XII 2012].

³⁸ J. Ciągwa, *Prawna pozycja narodu słowackiego w ostatnim pięćdziesięcioleciu*, Prace Prawnicze, nr 1, Katowice 1969, s. 62.

³⁹ Ibidem; por. K. Skotnicki, *Konstytucja Słowacji*, Warszawa 2003, s. 5.

Czech, jak i słabszą świadomość narodową – obojętne było, z kim będą zamieszkiwać po zakończeniu wojny. Jeszcze w początkach 1918 r. zaledwie część elit słowackich sprzyjała zacieśnianiu więzi z Czechami. Jak wspomniano wcześniej – punktem zwrotnym w przełamywaniu barier słowacko-czeskich była tragedia podczas zamieszek w Černovej z 27 października 1907 r. Pomimo świadomości istnienia problemu słowackiego, do wybuchu wojny węgierskie elity rządzące nie dopuszczały myśli o jakichkolwiek dążeniach narodowych Słowaków. Po części można taką postawę zrozumieć, skoro dopiero w ostatnim roku wojny przywódcy słowaccy zdecydowali się opowiedzieć za ideą wspólnoty czechosłowackiej. Trzeba też zauważyć istotną, jeżeli nie podstawową rolę, jaką odegrały słowackie i czeskie gremia emigracyjne w dążeniu do jedności czesko-słowackiej. Bez umowy pittsburskiej i współpracy Czechów z aliantami nie byłoby państwa czesko-słowackiego. Należy też pamiętać o roli ludowców ks. Andreja Hlinki, jaką odegrali oni w rozerwaniu związku państwowego Słowaków z Węgrami. Opcja czechosłowacka była zatem świadomym wyborem elit słowackich. Związanie się z Czechami wydawało się bowiem mniej niebezpieczne niż dalsza przynależność do Węgier, nie groziła bowiem całkowitym wynarodowieniem.

24 października 1918 r. ukonstytuował się w Paryżu tymczasowy rząd czechosłowacki na obczyźnie, w którym obok polityków czeskich: prof. Tomasza Masaryka i Eduarda Beneša, czołową rolę odgrywał też Słowak, gen. Milan Rastislav Štefánik. Fakt powstania tego rządu notyfikowano władzom państw alianckich. Ustalono wówczas, że w państwie czechosłowackim o ustroju republikańskim do czasu wolnych wyborów władzę ustawodawczą sprawowałyby Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe, z zadaniem uchwalenia konstytucji i dokonania wyboru prezydenta. Po ogłoszeniu w Pradze 28 października 1918 r. niepodległości przez Czechosłowacki Komitet Narodowy politycy obu narodów utworzyli jednoizbowe Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe. Powstało ono z rozszerzenia składu CzKN, proporcjonalnie do liczby mandatów uzyskanych z Rady Państwa. Liczący 300 posłów parlament składał się z 55 agrariuszy, 53 socjaldemokratów, 45 narodowych demokratów, 40 realistów, 29 narodowych socjalistów i 24 ludowców. Dla posłów słowackich przeznaczono 40 miejsc poselskich, ale ostatecznie zajęli 54 miejsca⁴⁰.

Podczas pierwszego posiedzenia, które odbyło się 13 listopada 1918 r. Zgromadzenie uchwaliło Tymczasową Konstytucję, zgodnie z którą najwyższymi

⁴⁰ L. Kościelak, op. cit., s. 307-308.

organami Republiki Czechosłowackiej było jednoizbowe Zgromadzenie Narodowe jako władza ustawodawcza oraz prezydent i rząd jako władza wykonawcza. Wybierany przez parlament prezydent nie miał wpływu na władzę ustawodawczą, nie posiadał inicjatywy ustawodawczej, nie mianował rządu i nie mógł uczestniczyć w jego posiedzeniach⁴¹. 14 listopada 1918 r. posłowie powierzyli przebywającemu jeszcze w USA prof. Tomaszowi Masarykowi godność prezydenta Republiki Czechosłowackiej, a do kraju powrócił on 21 grudnia 1918 r. Jako głowa państwa w Pradze Czeskiej był entuzjastycznie witany przez jej mieszkańców⁴².

Od początku najistotniejszym problemem było ustalenie zasięgu terytorialnego nowo powstałego państwa i ustanowienie skutecznego rządu. 14 listopada 1918 r. Czechosłowackie Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe powołało rząd premiera Karela Kramáňa, w którego składzie znalazło się: czterech agrariuszy, trzech narodowych demokratów, trzech socjaldemokratów, trzech narodowych socjalistów, dwóch bezpartyjnych – minister Spraw Zagranicznych, E. Beneš, minister Wojny, gen. M.R. Štefánik i przedstawiciel Słowaków, dr Vavro Šrobar⁴³. W programie działania przyjęto, że najpilniejszym zadaniem rządu będzie przejęcie władzy na obszarach Czech, Moraw i Śląska Austriackiego w ich historycznych granicach oraz na Słowacji. Jednak zadanie to okazało się trudne, ponieważ minister wojny Vaclav Klofač dysponował niewielkimi siłami zbrojnymi. Oddziały wojskowe była naprędce formowane spośród członków „Sokoła” i żołnierzy czeskich z byłej armii austro-węgierskiej, a pod koniec listopada jednostki czechosłowackie liczyły ok. 24 tys. żołnierzy. W tej sytuacji premier K. Kramář polecił ministrowi E. Benešowi jak najszybsze sprowadzenie do kraju wojsk czechosłowackich z Włoch i Francji⁴⁴.

Najwięcej kłopotów przysporzyło rządowi w Pradze podporządkowanie jej władzom ziem słowackich. Słowaccy działacze narodowi: Matúš Dula, Milan Hodža i Kornel Stodola jeszcze na przełomie września i października 1918 r. zażądali od władz węgierskich szerokiej autonomii dla Słowacji w zamian za poszanowanie integralności Węgier, jednak ich akcja została zakończona

⁴¹ Od 11 grudnia 1918 r. do czasu reformy administracji przeprowadzonej w 1927 r. władzę ustawodawczą i wykonawczą na ziemiach słowackich sprawował centralny organ jednoosobowy, tj. minister pełnomocny dla zarządu Słowacji, przy pomocy swego aparatu. Celem działalności ministra było utrzymanie porządku, konsolidowanie stosunków życia państwowego – zob. ibidem, s. 310-311.

⁴² Ibidem, s. 308.

⁴³ Vavro Šrobar (1867-1950), słowacki polityk, lekarz, profesor uniwersytetu w Bratysławie; w powstaniu słowackim w 1944 r. wspólnie z K. Smidke stał na czele Słowackiej Rady Narodowej (*Encyklopedia pwn.pl. Seria multimedialna. Cywilizacje Europejczyków*, 2001, cyt. za: *Encyklopedia PWN*, Warszawa 2001).

⁴⁴ L. Kościelak, op. cit., s. 309.

niepowodzeniem⁴⁵. W obliczu rozpadu monarchii habsburskiej, w 24 października 1918 r. oficjalnie ogłoszono powstanie Słowackiej Rady Narodowej i na czele z przywódcą narodowców Matúšem Dułą, która zrywała wszelkie więzy z Węgrami i jako część narodu czechosłowackiego proklamowała niepodległość Słowacji. 4 listopada 1918 r. na Słowacji powstała Wschodniosłowacka Rada Narodowa w Preszowie z Viktorem Dvocsákiem, opowiadająca się za pozostaniem Słowacji w ramach państwa węgierskiego w zamian za słowackie szkolnictwo i administrację. 11 grudnia 1918 r. w Koszycach została proklamowana Słowacka Republika Ludowa jako część Republiki Węgierskiej z siedzibą władz w Preszowie, jednak państwo to zniknęło po wkroczeniu wojsk czechosłowackich do Koszyc 30 grudnia 1918 r. W okresie od 11 grudnia 1918 r. do czasu reformy administracji przeprowadzonej dopiero w 1927 r. władzę ustawodawczą i wykonawczą na ziemiach słowackich sprawował jako centralny organ jednoosobowy minister pełnomocny dla zarządu Słowacji, przy pomocy swego aparatu urzędniczego, a głównym celem jego działalności było utrzymanie porządku i konsolidacja stosunków życia państwowego na jej obszarze⁴⁶.

Tendencje odśrodkowe na Słowacji przejawiali także Niemcy, którzy utworzyli 18 listopada 1918 r. w Kieżmarku (słow. Kežmarok) na Spiszu Radę Narodową Niemców Węgierskich. W swojej deklaracji opowiadali się za pozostaniem w ramach państwa węgierskiego, a gdyby to okazało się niemożliwe, zamierzali proklamować niezależną Republikę Spiską. Krok ten uniemożliwiły jednak wojska czechosłowackie, maszerujące przez wschodnią Słowację w grudniu 1918 r.⁴⁷. Podobnie było też w zachodnich Czechach, kiedy to w Kraju Sudeckim 4 marca 1919 r. oddziały czechosłowackie otworzyły ogień do ludności niemieckiej, która powołała swoje władze samorządowe. Podczas tej pacyfikacji zginęło ponad 50 osób, a kilkaset zostało rannych, co Wenzel Jaksch skomentował proroczo: „*Kto zdobywa ziemię przemocą, ten musi się z tym liczyć, że zostaną mu przemocą odebrane*”⁴⁸ – jego słowa spełniły się 20 lat później w tragicznym dla Czechosłowacji 1938 r.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ G. Chmielewski, op. cit., s. 11 - www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34841/002.pdf [dostęp: 19 IV 2013].

⁴⁷ L. Kościelak, op. cit., s. 309.

⁴⁸ A. Suppan, *Zur historischen Perspektive der Vertreibung der Deutschen aus der Tschechoslowakei*, w: E. Hrabovec, *Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945-1947*, Frankfurt in Main 1996, s. 15-17; por. P. Madajczyk, *Czystki etniczne I klasowe w Europie XX w. Szkice do problemu*, Warszawa 2010, s. 52-53.

5 listopada 1918 r. z inspiracji księdza Ferdynanda Machaya ukonstytuowała się Rada Narodowa Orawska, która podczas wiecu ludności polskiej Jabłonce przyjęła rezolucję o przyłączeniu polskiej części Orawy i Spiszu oraz Czadeckiego do Polski. W połowie listopada powstała w Lubowli polska Rada Narodowa Spiska, dzięki czemu Polska mogła obsadzić wojskiem polskie tereny Orawy, zaś w grudniu 1918 r. obszar Spiszu. Po wycofaniu się wojsk węgierskich ze Słowacji 7 grudnia 1918 r. na jej obszar wkroczyły oddziały czechosłowackie. W drugiej połowie grudnia doszło już do starć polsko-czechosłowackich na Spiszu i Orawie, jednak 24 grudnia obie strony podpisały tymczasowe układy w Popradzie o rozgraniczeniu terenów polskich i czechosłowackich na Spiszu, a 31 grudnia 1918 r. strony podpisały analogiczną umowę w Chyżnem dotyczącą Orawy. Jednak 13 stycznia 1919 r. oddziały polskie wycofały się ze Spisza i Orawy na rozkaz szefa misji wojskowej Ententy w Budapeszcie, płk. Ferdynanda Vixa, który powoływał się na nieistniejącą decyzję naczelnego dowódcy wojsk Ententy marszałka Ferdynanda Focha⁴⁹.

Po zajęciu Spiszu i Orawy przez wojska czechosłowackie zaczęła się silna agitacja wśród miejscowej ludności, aby opowiedziała się za Czechosłowacją. Na tym tle dochodziło do zatargów wojsk czechosłowackich z tamtejszą ludnością polską. Dlatego też w Krakowie 17 lutego 1919 r. powołano Komitet Obrony Spiszu, Orawy, Czadeckiego i Podhala, z Kazimierzem Przerwą-Tetmajerem na czele. Przygotowano odpowiedni memoriał dla polskiej delegacji w Paryżu z żądaniami przyłączenia tych ziem do Polski. Jednakże w przypadku Spiszu, Orawy i rejonu Czadcy rząd Czecho-Słowacji w sporze z Polską miał pełne poparcie słowackich działaczy narodowych⁵⁰.

Otwarta też pozostawała kwestia przynależności ziem wschodniej Słowacji, o czym próbowali też zadecydować zamieszkujący je Rusini (Ukraińcy). Miejscowi działacze ukraińscy różnie widzieli swoją przyszłość po rozpadzie Austro-Węgier, a utworzona 9 listopada 1918 r. w Užhorodzie Węgiersko-Ruska Rada Narodowa pod przewodnictwem Augustyna Wołoszyna opowiadała się za pozostaniem Rusi Podkarpackiej w państwie węgierskim, powstała zaś w drugiej połowie listopada 1918 r. w Lubowli na Spiszu Karpatoruska Rada Narodowa widziała przyszłość zjednoczonych ziem ukraińskich łącznie z Rosją. Później została ona przeniesiona 21 grudnia 1918 r. do Freszowa, gdzie na jej czele stanął Antoni

⁴⁹ M. Sobczyński, B. Zawadzka, *Orawa polska. Problemy geograficzno-polityczne i społeczne*, Łódź 1988, s. 4-5.

⁵⁰ Ibidem, s. 5.

Beskyd, który opowiadał się za autonomią terytorialną, natomiast 21 stycznia 1919 r. Centralna Rada Ruska zebrana w Chuście koło Cisy, pod przewodnictwem Julija Braszczajki, przyłączyła się do Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, powstałej 13 listopada 1918 r. we Lwowie⁵¹.

Jednakże o przyszłości wschodniej Słowacji i Rusi Podkarpackiej rozstrzygnęło na początku stycznia 1919 r. zajęcie terenów słowackich i Rusi Podkarpackiej przez wojska czechosłowackie, co zostało usankcjonowane przez zgodę Rady Najwyższej Mocarstw Sprzymierzonych 3 marca 1919 r., chociaż pod warunkiem zagwarantowania autonomii⁵². Starania ministra Edwarda Beneša o przyłączenie Łemkowszczyzny do Czechosłowacji nie powiodły się na skutek antypolskich tendencji Rusińskiej Ludowej Republiki Łemków, która powstała 5 grudnia 1918 r. w nowosądeckiej Florynce i objęła obszar od rzeki Poprad po Przełęcz Dukielską po obu stronach Karpat⁵³.

Jednak centralnym problemem do rozwiązania pozostawała sprawa usankcjonowania władzy rządu w Pradze nad nowymi terenami. Jeszcze pod koniec listopada 1918 r. minister Vavro Šrobar otrzymał jednoznaczne polecenie premiera Karela Kramařa zaprowadzenia władzy czechosłowackiej na Słowacji. W prasie czeskiej zaczęły ukazywać się artykuły o narastającej anarchii na ziemiach słowackich, o szerzeniu się wśród ludności słowackiej idei bolszewickich, o bojówkach węgierskich napadających na Słowaków, chcących połączenia z Czechami. Wysłane wojska czechosłowackie zajęły ledwie niewielkie obszary zachodniej Słowacji z powodu skutecznego oporu wojsk węgierskich. Toteż w Budapeszcie 3 grudnia ppłk Ferdynand Vix poinformował rząd węgierski, że rząd Republiki Czechosłowackiej był upoważniony do objęcia Słowacji. Niezależnie od działań rządu czechosłowackiego Słowak Milan Hodža w imieniu Słowackiej Rady Narodowej zawarł 6 grudnia w Budapeszcie z ministrem wojny Węgier, Albertem Barthą układ przewidujący wycofanie wojsk węgierskich z etnicznych ziem słowackich, które obejmowały 2/3 terytorium późniejszej Słowacji, choć ostateczną granicę słowacko-węgierską miała wyznaczyć konferencja pokojowa⁵⁴.

Jednak minister Edward Beneš, w celu osłabienia pozycji Słowackiej Rady Narodowej i uzyskania większych nabytków terytorialnych kosztem Węgier, wynegocjował w Paryżu z marszałkiem Ferdynandem Fochem linię demarkacyjną,

⁵¹ L. Kościelak, op. cit., s. 310.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, s. 310-311.

⁵⁴ Ibidem, s. 311.

która 21 grudnia 1918 r. została narzucona Węgrom. Linia rozgraniczenia słowacko-węgierskiego na Morawach biegła od ujścia rzeki Morawy do Dunaju, dalej wzdłuż Dunaju do ujścia rzeki Ipoli, następnie wzdłuż niej, a potem w kierunku na Rimavską Sobotę i Čop oraz rzeką Uh wzdłuż granicy z Rusią Podkarpacką do Galicji. Wraz z zajmowaniem przez wojska czechosłowackie ziem słowackich minister Šrobar rozwiązał lokalne oddziały Słowackiej Rady Narodowej i Rady Robotnicze, a 8 stycznia 1919 r. rozwiązał ostatecznie Słowacką Radę Narodową. W zamian organizował administrację terenową, szkolnictwo oraz policję, mianując urzędników narodowości czeskiej kosztem inteligencji słowackiej, którą uważał za pro węgierską. Šrobar rozdzielał też miejsca w parlamencie przeznaczone wypełniać postanowień Umowy Pittsburskiej, lansując wobec Słowacji centralizm. W przemówieniu wygłoszonym w dniu 1 października 1919 r. w Zgromadzeniu Narodowym, V. Šrobar podkreślał, że *Umowę Pittsburską* zawarły czeskie i słowackie organizacje w Stanach Zjednoczonych w obecności prof. Masaryka, argumentując, że była to ugoda stowarzyszeń amerykańskich, a nie krajowych. Do tej kampanii włączył się w lutym 1920 r. prezydent Tomasz Masaryk, który w liście do premiera Vlastimila Tusara⁵⁵ napisał, że w samej umowie pozostawiono głównie Czechom i Słowakom oraz ich przedstawicielom⁵⁶.

Czeska klasa polityczna uważała, że Czesi i Słowacy to dwie grupy tego samego narodu, które wyodrębniły się na przestrzeni wieków w wyniku celowej polityki węgierskiej. W jednym z wywiadów dla francuskiego dziennika „Le Petit Parisien” z września 1921 r. prezydent Masaryk kategorycznie twierdził, że nie ma narodu słowackiego i jest to wyłącznie wynalazek propagandy węgierskiej. Czesi i Słowacy są braćmi, mówią dwoma językami, ale między nimi jest mniejsza różnica niż między językiem północno a południowoniemieckim. Czesi są bardziej rozwinięci niż Słowacy ponieważ Węgrzy utrzymywali tych ostatnich w systematycznej nieświadomości, ale to się zmieni, bo zakładane są na Słowacji szkoły ducha czechosłowackim. Obiecywał, że w ciągu jednej generacji nie będzie już różnicy między obydwoma gałęziami czechosłowackiej rodziny narodowej. Niechęć elit czeskich do formowania się tożsamości słowackiej, głównie poprzez autonomię Słowacji wynikała z zamiaru zbudowania silnego i jednolitego państwa, odpornego na tendencje odśrodkowe licznych mniejszości narodowych, a zwłaszcza niemieckiej i węgierskiej. Władze w Pradze Czeskiej obawiały się, że autonomia

⁵⁵ Vlastimil Tusar (1880-1924), czeski polityk i działacz socjaldemokratyczny – zob. Z. Kárník, *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*, Praha 2005.

⁵⁶ L. Kościelak, op. cit., s. 312.

Słowacji umożliwiałyby aktywność polityczną mniejszości węgierskiej, co umacniałoby tendencje prowęgierskie w społeczeństwie słowackim, a z czasem mogłoby to doprowadzić do oderwania Słowacji od Czechosłowacji. Czeską politykę centralizacyjną popierali także słowaccy narodowcy, socjaldemokraci oraz ewangelicy, licząc na pomoc gospodarczą Czechów, co umożliwiłoby rozwój cywilizacyjny Słowacji. Z drugiej strony dążyli też do osłabienia wpływów duchowieństwa katolickiego, które przed 1918 r. często wykazywało się lojalistyczną postawą wobec władz węgierskich, licząc też na wspólne przeciwdziałanie tendencjom odśrodkowym mniejszości węgierskiej⁵⁷.

Powstanie Czechosłowacji, do której przyłączono Słowację i Ruś Podkarpacką było rezultatem przemyślanej i konsekwentnie prowadzonej przez zwolenników jednego narodu akcji dyplomatycznej i politycznej na arenie międzynarodowej. Sytuację tę trafnie określił Masaryk, który stwierdził, że Czechom i Słowakom „niepodległość podano na talerzu”. Problemem wymagającym ostatecznego rozstrzygnięcia pozostawało jednak ustalenie granic gdyż alianci przyjęli zasadę utrzymania granic historycznych Królestwa Czeskiego⁵⁸.

Przychylność aliantów przyczyniła się do tego, że po zajęciu obszarów Słowacji i Rusi Podkarpackiej władze czechosłowackie postanowiły zaanektować kolejne tereny węgierskie, wykorzystując niestabilną sytuację polityczną Węgier, gdzie 21 marca 1919 r. do władzy doszedł komunistyczny rząd Beli Kuna. 27 kwietnia 1919 r. wojska czechosłowackie zaatakowały razem z wojskami rumuńskimi Węgierską Republikę Rad. Okazało się jednak, że oddziały Węgierskiej Armii Czerwonej nie tylko powstrzymały wojska czechosłowackie, ale przeszły do ofensywy i w maju-czerwcu opanowały wschodnią Słowację, korzystając z poparcia miejscowej ludności słowackiej i ukraińskiej, niezadowolonej z rządów czeskich. Zachęczone tym sukcesem komunistyczne wojska węgierskie proklamowały 16 czerwca 1919 r. w Preszowie Słowacką Republikę Rad, która jednak upadła po trzech tygodniach. Dopiero interwencja wojsk Ententy pod dowództwem gen. Maurice’a Pellego na Węgrzech, wsparta przez wojska rumuńskie powstrzymała komunistyczne wojska węgierskie, a w lipcu 1919 r. wojska czechosłowackie ponownie zajęły wschodnią Słowację i Ruś Podkarpacką⁵⁹.

Akcja rządu czechosłowackiego wynikała z prowadzonej polityki zagranicznej, w którego imieniu minister Edward Beneš jeszcze 5 lutego 1919 r. złożył na

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, s. 313; por. *Krátke Dejiny Slovensko*, red. E. Mannova, Bratislava 2003, s. 267.

konferencji pokojowej w Paryżu wiele not sankcjonujących zdobycze terytorialne. Zażądał bowiem dla powstałego państwa czechosłowackiego kosztem Austro-Węgier Czech, Moraw i Śląska Austriackiego w granicach historycznych oraz Słowacji z granicą na Dunajcu, czyli tzw. Morawskiego Pola, Gmundu, południowego brzegu Dyi, prawego brzegu Morawy, Rusi Podkarpackiej, Burgenlandu. Od Niemiec żądał Kotliny Kłodzkiej, powiatów raciborskiego, nyskiego, głubczyckiego, rybnickiego i pszczyńskiego z Górnego Śląska oraz autonomii kulturalnej dla Serbów Łużyckich, czy umiędzynarodowienia Dunaju, Odry, Łaby i Wisły⁶⁰.

Granice Czechosłowacji ustalono ostatecznie w wyniku traktatów międzynarodowych. Po podpisaniu Traktatu Wersalskiego z Niemcami 28 czerwca 1919 r. Czechosłowacja otrzymała część powiatu raciborskiego, tzw. Kraj Hulczyński, po traktacie z Saint Germain-en-Laye, zawartym z Austrią 10 września 1919 r. uzyskała z ziem austriackich rejon Valticka od strony Moraw oraz rejon vitorazski z węzłem kolejowym Gmund od strony południowych Czech. W traktacie tym była też nowa o autonomii Rusi Podkarpackiej w postaci sejmiku krajowego, decydującego o sprawach szkolnych, administracyjnych, językowych i religijnych oraz gubernatorze narodowości ukraińskiej, którego mianował prezydent jako najwyższego przedstawiciela władzy autonomicznej. Wreszcie w traktacie z Trianon, zawartym z Węgrami 4 czerwca 1920 r. ostatecznie usankcjonowano słowacko-węgierską linię demarkacyjną z 21 grudnia 1918 r., jako granicę między Czechosłowacją a Węgrami, a dodatkowo do Republiki Czechosłowackiej został włączony rejon Petrżalki, leżący na prawym brzegu Dunaju na południe od Bratysławy. Ponadto na mocy decyzji Rady Ambasadorów z 28 lipca 1920 r. o rozgraniczeniu Śląska Cieszyńskiego Czechosłowacja otrzymała obszar liczący 1270 km², a Polska 1012 km². Czechosłowacja skorzystała też z umiędzynarodowienia Odry, Łaby i Dunaju, gdyż w portach Hamburg, Szczecin i Triest miała prawo do wolnej przystani⁶¹.

Podsumowując problem poruszony w tekście artykułu, należy stwierdzić, że próby federalizacji Austro-Węgier, podjęte od wiosny 1918 r. zarówno przez ministra do spraw narodowości, Oszkára Jászi`ego, jak i samego cesarza Karola I, który był jednocześnie królem Węgier jako Karol IV – nie powiodły się, gdyż było już na nie za późno. Narody, zwłaszcza słowiańskie, które były poddane

⁶⁰ L. Kościelak, op. cit., s. 312.

⁶¹ Zob. W. Felczak, op. cit., s. 319; por. M. Ormos, *Trianon and East Central Europe: antecedents and repercussions*, New Jersey 1995.

systematycznej madziaryzacji, jesienią 1918 r., w obliczu klęski wrogiego im Królestwa Węgierskiego zaczęły wyrażać swoje dążenia emancypacyjne. Jednak poszczególne nacje miały swoje plany, co do okresu powojennego, po „rozejściu się” z Wiedniem lub Budapesztem.

Zgodnie z Umową Pittsburską z 31 maja 1918 r. Czesi i Słowacy postanowili utworzyć wspólne państwo, choć – zwłaszcza Słowacy – czynili to nie bez obaw przed silniejszymi intelektualnie i ekonomicznie Czechami. Wkrótce okazało się, że mieli rację, ponieważ czeskie elity na początku lat dwudziestych XX w. zaczęły lansować wobec narodu słowackiego ideę *czechosłowakizmu*, która w pewnym sensie była postrzegana przez Słowaków jako kontynuacja madziaryzmu w czeskim wydaniu. Zarówno ustalenia z maja 1918 r., jak i decyzje Słowackiej Rady Narodowej, podjęte 31 października 1918 r. w Turczańskim Św. Marcinie zostały jednostronnie zmienione przez rząd w Pradze. W latach 1918-1919 sytuacja na Słowacji była bardzo niestabilna ze względu na działalność grup komunistycznych, popieranych przez władze Węgierskiej Republiki Rad i mniejszość węgierską, żyjącą na terenie *Górnych Węgier*, jak określano Słowację w Budapeszcie. Realna stabilizacja na jej obszarze nastąpiła dopiero po wycofaniu z jej obszaru wojsk Węgierskiej Armii Czerwonej, przy jednoczesnym, ponownym zajęciu Słowacji w lipcu 1919 r. przez wojska Republiki Czechosłowackiej. Na początku sierpnia 1919 r. została też zlikwidowana przez wojska czechosłowackie, rumuńskie i francuskie Węgierska Republika Rad.

Dramatycznie zakończyła się sprawa Siedmiogrodu i zamieszkującej tam ludności węgierskiej. Negocjacje dotyczące prowizorium narodowościowego, prowadzone w Aradzie 13-14 listopada 1918 r. przez ministra Oszkára Jászi'ego i przewodniczącego Rumuńskiej Rady Narodowej, Iuliu Maniu zakończyły się fiaskiem. Jednocześnie na teren Siedmiogrodu wkroczyły oddziały wojsk rumuńskich i francuskich, które do czasu podpisania traktatu pokojowego w Trianon 4 czerwca 1920 r. de facto okupowały jego obszar za zgodą mocarstw Ententy, po czym pozostał on w granicach Królestwa Rumunii. Węgry odzyskały część Siedmiogrodu dopiero podczas drugiej wojny światowej, na mocy drugiego arbitrażu wiedeńskiego z 30 sierpnia 1940 r. W jego wyniku Niemcy i Włochy przyznały Węgrom północną część Siedmiogrodu oraz fragmenty Marmaroszu i Kriszany o powierzchni 43 104 km², należące do Królestwa Węgier przed 1918 r. Arbitraż postanowił też o przekazaniu Bułgarii południowej Dobrudży potwierdzonym układem rumuńsko-bułgarskim w Krajowej zawartym 7 września

1940 r. Obie krainy odebrano Rumunii. Jednak w 1945 r. powojenne Węgry musiały zwrócić te terytoria rządowi Rumunii.

Problemem I Republiki Czechosłowackiej były również liczne mniejszości narodowe, zwłaszcza niemiecka i węgierska, w mniejszym zaś stopniu polska na Śląsku Zaolziańskim. Wieloetniczność ČSR w 1938 r. bezwzględnie wykorzystali Niemcy sudeccy z Súdetenlandu pod przywództwem Konrada Heinleina doprowadzając jesienią 1938 r. do dekompozycji I Republiki po oddaniu bez walki III Rzeszy czeskich Sudetów, a 15 marca 1939 r. wspierając aktywnie Hitlera w utworzeniu Protektoratu Czech i Moraw i likwidacji II Republiki (1 października 1938-15 marca 1939). Na jego utworzeniu skorzystała jednak Słowacja, która 14 marca 1939 r. proklamowała powstanie Państwa Słowackiego, biorąc *polityczny rozwój* z Czechami po niemal 20 latach obowiązywania doktryny *czechosłowakizmu*, która z inicjatywy czeskich elit politycznych zastąpiła zasadę równouprawnienia obu narodów we wspólnym państwie, uznaną w umowie pittsburskiej.

Po wielu dziesiątkach lat madziaryzacji wspólnota interesów Czechów i Słowaków była podstawą powołania Czechosłowacji, jednak praktyka polityki narodowościowej władz ČSR w latach 1918-1938 wykazała, że władze w Pradze Czeskiej traktowały często Słowaków jako „obywateli drugiej kategorii”. Polityka czechosłowakizmu obróciła się przeciwko Czechom podczas kryzysu sudeckiego 1938 r. w postaci wymuszonej przez okoliczności historyczne autonomii słowackiej, a wiosną 1939 r. doprowadziła do tragicznej dla obu narodów utraty niepodległości, powstania Protektoratu Czech i Moraw z jednej strony i Republiki Słowackiej z ks. Jozefem Tisą na czele z drugiej.

SUMMARY

Between Federalism and State Community: the Nations of the Austro-Hungarian Dual Monarchy to the Disintegration of the Habsburg Monarchy in 1918-1919

The article presents a disintegration of Austria-Hungary in the autumn of 1918. The author described the last two years of the existence of the Austro-Hungarian Empire. An important concept is the description of the eastern Swiss Minister for nationalities, Oskar Jászi's, as a desperate attempt to save the state: the negotiation of Transylvania with Romania in Arad and the Slovaks in the Slovak remain within Hungary. The author mentioned a manifesto of Karol I, whose aim was to preserve the state as possible on the basis of a federation – with the exception of Poles. Further described is the creation of Czechoslovakia and the situation in Slovakia during its occupation by the Czechoslovak army. In summary, author referred to the drama of CSR in the years 1938-1939, which was a consequence of the wrong nationality policies of the

Governments of Czechoslovakia, resulting from the adoption in 1920 czechoslovakism rules, as a form of national assimilation of many ethnic minorities who lived in CSR.

Key words: Austria-Hungary, Czechoslovakia, Hungary, Slovakia, Transylvania, eastern Switzerland, federalism, helwetyzation.